

Statens fastighetsverk
Box 2263
103 16 STOCKHOLM

Beslut

Datum 2019-06-17
Dnr RAÄ-2019-422

Skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Källa gamla kyrka, Källa 2:1, Borgholms kommun, Kalmar län

Riksantikvarieämbetet beslutar med stöd av 6 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen att skyddsbestämmelser enligt här bifogade förslag ska gälla för Källa gamla kyrka.

Redogörelse för ärendet

Enligt beslut av regeringen 2019-02-14 är kyrkan skyddad som statligt byggnadsminne.

Ett förslag till skyddsbestämmelser remitterades 2019-02-20 till den förvaltande myndigheten Statens fastighetsverk som inte haft något att erinra mot förslaget. Synpunkter som framförts har inarbetats i beslutet.

Beslut i detta ärende har fattats av överantikvarien Knut Weibull efter föredragning av handläggaren Jan Karlsson. Även t.f. avdelningschefen Karin Wahlström har varit med om den slutliga handläggningen.

Riksantikvarieämbetet
Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Knut Weibull

Jan Karlsson

Bilaga:
Skyddsbestämmelser

Kopia till:

Länsstyrelsen i Kalmar län

Kalmar läns museum

Borgholms kommun

RAÄ/Bebyggelseregistret

Bilaga 1, RAÄ dnr RAÄ-2019-422, 2019-06-17

Skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Källa gamla kyrka, Källa 2:1, Borgholms kommun, Kalmar län

Skyddsbestämmelser

Byggnadsminnet omfattar Källa gamla kyrka med stigluckor och kyrkogårdsmur inom det område som avgränsats på bifogade karta.

Följande skyddsbestämmelser ska gälla för byggnadsminnet:

1. Kyrkan, stigluckorna och kyrkogårdsmuren ska vårdas och underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras med material och metoder som är anpassade till dess egenart på ett sådant sätt att anläggningens kulturhistoriska värde bevaras.
2. Kyrkan, stigluckorna och kyrkogårdsmuren får inte rivas, vare sig i sin helhet eller delar därav, inte heller flyttas, byggas om, byggas till eller på annat sätt förändras till sin exteriör.
3. Kyrkans stomme får inte rivas, byggas om eller ersättas med andra material. Håltagningar eller andra ingrepp får inte göras i medeltida delar av stommen.
4. Ingrepp i eller ändring av kyrkans planlösning eller fasta inredning får inte göras.
5. Kyrkans ytskikt, även underliggande, på fasader, innertak, väggar och golv, får inte övertäckas, övermålas eller på annat sätt förändras. Håltagningar eller andra ingrepp får inte heller göras.
6. Det avgränsade området får inte ytterligare bebyggas. Inom byggnadsminnet får ej vidtas sådana åtgärder med mark och vegetation som minskar dess kulturhistoriska värde.

Om det finns särskilda skäl får, enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Ansökan om tillstånd till sådan ändring lämnas på en särskild blankett till Riksantikvarieämbetet.

Begreppsförklaringar

Med *vård och underhåll av byggnader* avses åtgärder för skötsel som behövs för att vidmakthålla en byggnads tekniska egenskaper och utseende. Underhåll avser både arbeten som måste göras vid upprepade tillfällen och speciella åtgärder som ska hålla byggnaden i gott tekniskt skick. Till underhåll räknas inte åtgärder som tillför en byggnad nya egenskaper, till exempel en ny kulör. Exempel på underhållsåtgärder är: ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, dock inte omläggning av alla takytor eller omputsning av hela byggnaden.

Med *material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart* avses material och metoder som ursprungligen användes när en byggnad eller byggnadsdel uppfördes. I de delar av byggnadsminnet där kulturhistoriskt relevanta material fortfarande används får dessa inte ersättas med andra material. Med metoder avses bland annat bearbetning av trä och applicering av puts och färg

Med *stomme* avses byggnadens konstruktiva/bärande delar såsom bjälklag, balkar, pelare, valv, takstolar, bärande ytterväggar och bärande innerväggar, murar, murstockar och grundkonstruktioner. Till stomme räknas inte de ytskikt som finns på bärande konstruktioner, till exempel putslager, färgskikt och golvmaterial.

Med *planlösning* avses det sätt rummen eller utrymmen i en byggnad är fördelade och belägna i förhållande till varandra. Med förändring avses till exempel rivning av väggar, trappor, upp- tagning eller igensättning av dörröppningar, ändring av kommunikationsvägar, rumsformer och rumsvolymer samt delning av rum med väggar eller bjälklag.

Med *fast inredning* avses det varmed byggnaden blivit försedd, om det är ägnat till stadigvarande bruk för byggnaden eller del av denna. Fast inredning omfattar till exempel dörrar, fönster, lister, taklister, paneler, golvbeläggning samt kvarvarande inredning, eller delar därav, som anskaffats för gudtjänstbruk, såsom bänkar, korbänkar, predikstolar, altarpopsatser, altarskåp, krucifix etc. Lösa föremål som anskaffats för samma ändamål, och som ej är förankrade i byggnaden, omfattas inte av skyddsbestämmelser.

Med *ytskikt* avses samtliga lager av färg, tapeter, puts och obehandlade ytor.

Med *mark och vegetation* avses den jord som omger byggnaderna med eller utan beläggning och anlagd växtlighet.

Upplysningar

Fornlämningar inom byggnadsminnet skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen (1988:950). Länsstyrelsen är tillsynsmyndighet för fornlämningar enligt kulturmiljölagen.

Motivering

Källa gamla kyrka, uppförd för katolska kyrkans bruk, hör till landets äldsta bevarade byggnader. De bevarade medeltida kyrkorna, såväl den enskilda kyrkan som beståndet i sin helhet, utgör ett unikt källmaterial för kunskapen om historien. Kyrkan härrör i sin helhet från medeltiden. Den är det bäst bevarade exemplet på de öländska kyrkor som haft både profana och kyrkliga funktioner under medeltiden. Kyrkobyggnaden visar även på ett unikt sätt ett stort antal byggnadsetapper, de flesta medeltida. Murverket i sig och den bevarade medeltida planformen är viktiga dokument om kyrkans historia och sin tids byggnadskonst. Kyrkogården ger ett ovanligt ålderdomligt intryck genom sina många bevarade, liggande gravhällar från främst 1600 – 1800-talen, de äldsta är från 1100-talet. Gravhällarna berättar om det öländska begravningsskicket i äldre tid.

Kulturhistorisk beskrivning

Källa förmodas ha varit ett religiöst centrum redan i förkristen tid, och ett källsprång i kyrkogårdens nordvästra hörn kan vara upphovet till kyrkans och socknens namn. Denna källa

återupptäcktes av en slump under 1960-talet. Källa gamla kyrka ligger i anslutning till en skyddad naturhamn på Ölands östkust och förefaller att alltid ha legat avskilt från den agrara bebyggelsen. Källa hamn var en av de viktigaste på Öland, en knutpunkt i Östersjötrafiken, inte bara mellan Gotland och det svenska fastlandet utan även mellan Nordtyskland och hamnarna norrut kring Östersjön.

Kyrkobyggnaden är belägen på västra delen av en stor, muromgärdad kyrkogård med två murade stigluckor, från 1756 (i söder) och 1827 (i väster). På den utvidgade östra delen av kyrkogården finns en husgrund efter vad som troligen varit den medeltida prästgården. Att stenhuggeri varit en viktig näring i socknen vittnar kyrkogårdens gravminnen om. Liggande gravhällar från 1600-, 1700- och 1800-talen täcker marken i söder och öster och ger kyrkogården en säregen karaktär. Norr om kyrkan finns stående kalkstensflisor, som troligen markerar gravar från äldre medeltid. En klockstapel har stått i kyrkogårdens sydvästra del. Under 1970-talet satte församlingen upp en ny klockstapel som inte ingår i det statliga byggnadsminnet.

Den medeltida kyrkobyggnaden är en rektangulär, mycket hög byggnad med spritputsade fasader och spånklätt sadeltak. Kyrkan har förhöjts med två våningar redan under medeltiden, vilket ger den ett fästningsliknande intryck. I söder finns ett medeltida vapenhus och i norr en sakristia från 1761, båda med yttertak av kalkstensflisor. Korets östra fönster är medeltida och i murarna finns spår av andra medeltida fönster, bl.a. en liten fyrpassformad fönsteromfattning inmurad i västra gavelröset. De större fönstren i kyrkorummet har tillkommit på 1700- och 1800-talen. Innanför vapenhuset finns den ursprungliga södra portalen kvar och även koret har en medeltida ingång. Ingången i väster härrör från ett senare tillfälle.

Det egentliga kyrkorummet utgörs av den vitputsade bottenvåningen. Ovanför denna är byggnaden nu öppen hela vägen upp mot takstolen, så att spår efter de många byggnadsperioderna kan avläsas i murverket. Den medeltida tunnvalvda sakristian är på ett ovanligt sätt inbyggd i korets norra mur. Golvet i kyrkorummet utgörs av kalkstenshällar, med korgolvet beläget i en högre nivå. Även i det forna tornet i väster ligger golvet något högre. Rester av två pelarfundament sticker upp i långhusgolvet, och ett murat altare är rekonstruerat i koret.

Kyrkans komplicerade byggnadshistoria avspeglas i murverket ovanför bottenvåningen och har också kompletterats genom utgrävningar. Ett kraftigt kollager talar för att en träkyrka var den första byggnaden på platsen. Den nuvarande kyrkobyggnaden innehåller stora rester av en romansk kyrka, troligen byggd under senare delen av 1100-talet. Äldst är ett torn i väster, som nu i stympat skick ingår som en del av kyrkorummet, samt långhuset. Tornet hade ursprungligen minst fem våningar, av vilka flera var uppdelade i tunnvalvda rum. Ursprungligen hade kyrkan ett lägre och smalare, absidförsett kor.

Absidkoret revs eventuellt redan cirka 1200 och ersattes av ett jämbrett kor, vilket gav kyrkan dess nuvarande planform. Den inbyggda sakristian härstammar från denna tid. Koret välvdes redan från början och långhuset försågs med fyra valv runt en mittpelare. Avtryck i murarna ger en uppfattning om de senare rivna valven. Nästa stadium i kyrkans historia var tillkomsten av en profan våning ovanför kyrkorummet, troligen med magasinfunktion. I korets kraftiga östra mur förde en trappa upp till en liten murad cell. Något senare byggdes ytterligare en våning med stora öppningar och skyttevärn. Troligen sänktes då västtornet så att kyrkan fick sitt nuvarande

kompakta utseende. Det är möjligt att denna byggnadsperiod ägde rum under 1200-talets förra hälft eller mitt. Senare under medeltiden byggdes vapenhuset i söder.

År 1760 ersattes valven i tornets bottenvåning med ett nytt tunnvalv av sten, och samtidigt byggdes en ny och större sakristia i norr, också den tunnvalvd. Förändringarna i tornet medförde sättningar i byggnaden och under 1800-talets första årtionde revs kyrkans samtliga valv och ersattes av ett högt trätunnvalv. Tornets östra mur revs också och dess bottenvåning blev därmed en del av kyrkorummet. Fortsatta problem med murverket ledde till att församlingen fattade beslut att bygga en ny kyrka i Vi, socknens största by. Man ville använda byggnadsmaterial från den gamla kyrkan, men Vitterhetsakademien gav inte tillstånd till rivning. När den nybyggda kyrkan invigdes 1888 övergavs därför den gamla. Trätunnvalvet revs men den viktigaste inredningen och de värdefullaste inventarierna fördes över till nya kyrkan. Medeltida träskulpturer från 1300- och 1400-talen förvaras i Kalmar läns museum liksom senmedeltida altarskåpsfigurer.

Källa gamla kyrka stod sedan utan underhåll och förföll, men 1928 övergick den i statens ägo för att förvaltas av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Sedan dess har byggnaden vid flera tillfällen reparerats, särskilt taket. En större reparation skedde 1960-1961, då även byggnadsarkeologiska undersökningar gjordes i och under kyrkan. Äldre grundmurar och valvpelare markerades i det omlagda golvet och ett nytt altare av kalksten uppmurades på det medeltida altarets plats. Den ursprungliga altarskivan, som påträffats i golvet, kunde återanvändas till ett rekonstruerat altarbord.

Vid en ny utgrävning 1971-1972 kompletterades kunskapen om kyrkans byggnadshistoria. Ett huvud i kalksten, som kan föreställa kyrkans skyddshelgon S:t Olov, påträffades. År 1976 reparerades kyrkogårdsmuren och stigluckorna, och spån i kyrkans tak byttes. Arbeten på taket fortsatte 1979 och 1984, då man förstärkte takstolarna och reparerade skadat murverk. År 1995 omlades taket helt och belades med ekspån. Det medeltida remstycket ovanpå södra muren var delvis ruttet och skarvades i. Den skadade delen förvaras inne i kyrkan tillsammans med medeltida byggnadssten som påträffats på kyrkogården efter tidigare arbeten på kyrkan. I väster framställs kyrkans olika byggnadsetapper i ett antal modeller av trä och i en monter i sakristian är fynd från utgrävningar i och runt kyrkan utställda.

